
ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

Bondarenko N. Gromadjans'ke suspil'stvo u procesi jevrointegracii' v umovah vijny. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 100-110. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)09](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)09)

УДК 342:[339.92:351.01

БОНДАРЕНКО Наталія,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0001-9370-301X
n.bondarenko@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/3.2022(124)09

BONDARENKO Natalia,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Legal Security of Business,
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9370-301X
n.bondarenko@knute.edu.ua

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Участь громадянського суспільства в демократичних та євроінтеграційних процесах є важливою, оскільки ці процеси відбуваються паралельно і залежать від зусиль усіх суб'єктів як політичної, так і соціальної системи держави.

Проблема. Варто усвідомлювати необхідність постійної співпраці між державою та інститутами громадянського суспільства з метою лобіювання інтересів України, що в умовах воєнної агресії ще більше прагне до європейської спільноти, а також апелювати до найвпливовіших європейських держав.

Метою дослідження є визначення особливостей становлення громадянського суспільства в Україні на сучасному етапі та його впливу на процес європейської інтеграції в умовах війни.

Методи. Використано загальнонаукові та спеціально-правові методи та принципи, зокрема діалектичний, формально-юридичний, компаративний, аналізу, синтезу.

Результати. Для європейської інтеграції необхідно виконати низку таких умов: зрощування національних економік; спільність інтересів і співробітництво у ключових питаннях міжнародного життя; традиційна єдність – спільні духовні цінності; наявність суспільної підтримки та лояльності для впровадження необхідних соціально-економічних і політичних реформ. Європейський вектор розвитку України закріплено в Конституції

CIVIL SOCIETY IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION IN THE CONDITIONS OF WAR

Introduction. The participation of civil society in democratic and European integration processes is important, since experience shows that this happens in parallel and depends on the efforts of all actors of both political and social systems of the state.

Problem. In the context of achieving strategic goals for Ukraine's European and Euro-Atlantic future, it is important to realize the need for constant cooperation between the state and civil society institutions in order to lobby the interests of Ukraine, which in the face of military aggression is even more striving for the European community, to explain its goals to the leadership of the countries that have just become members of the EU, NATO, which are in a favorable position and remember the difficulties of the transition period, and to appeal to the most influential European states.

The aim of the study is to study the peculiarities of the formation of civil society in Ukraine at the present stage, as well as to determine the peculiarities of its influence on the process of European integration in the conditions of military aggression.

Methods. The methodological basis of the article is general scientific and special legal methods and principles - dialectical, formal-legal, comparative, analysis, synthesis.

Results. The development of European integration requires a number of conditions – the merging of national economies; common interests and cooperation

© Бондаренко Н., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

та Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Після вторгнення російської армії Україна подала заявку на вступ до ЄС і згодом отримала статус кандидата. Громадянське суспільство солідаризувало українців у перші ж дні війни (діяльність волонтерів, правозахисних організацій, руху опору, територіальної оборони). В умовах воєнної агресії громадянське суспільство перетворилося на партнера держави, яке може виконувати важливу функцію – посилення співпраці з донорськими організаціями європейських держав.

Висновки. Головними завданнями громадянського суспільства в Україні є перемога над російською агресією, консолідація демократичних кіл, подолання бідності, забезпечення економічного зростання країни, наближення та впровадження європейських цінностей.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, правова держава, європейська інтеграція, європейські цінності.

in the main issues of international life; traditional unity – common spiritual values; availability of public support and loyalty for the implementation of the necessary socio-economic and political reforms. The European vector of development of the Ukrainian state is enshrined in the Constitution, the Law of Ukraine «On the Principles of Domestic and Foreign Policy». On February 24, 2022, Russia made a full-scale invasion of Ukraine, after which on February 28, 2022, our state applied to join the EU, and on June 23, 2022, Ukraine received the status of a candidate for EU membership. The role of civil society in this regard to solidarize Ukrainians to help each other became noticeable in the first days of the war (the activities of volunteers, human rights organizations, the resistance movement, territorial defense). So, in critical conditions of military aggression, civil society turned into a partner of the state, which can perform an important function – strengthening cooperation with donor organizations of European states.

Conclusions. The main tasks for civil society in Ukraine today are to defeat Russian aggression, consolidate democratic circles, overcome poverty, ensure the country's economic growth, approximation and implementation of European values – to help society develop a democratic political culture based on civic responsibility, overcome conformism, corruption, intolerance towards minorities.

Keywords: civil society, democracy, rule of law, European integration, European values.

JEL Classification: K33.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Участь громадянського суспільства в демократичних та євроінтеграційних процесах є важливою, оскільки, як показує досвід, такі процеси відбуваються паралельно й залежать від зусиль усіх суб'єктів як політичної, так і соціальної системи держави.

Проблема. З огляду на досягнення стратегічних цілей щодо європейського та євроатлантичного майбутнього України варто усвідомлювати про необхідність постійної співпраці між державою та інститутами громадянського суспільства з метою лобіювання інтересів України, яка в умовах воєнної агресії ще більше прагне до європейської спільноти; роз'яснювати її цілі керівництву країн, які щойно стали членами ЄС, НАТО і пам'ятають труднощі перехідного періоду, а також апелювати до найвпливовіших європейських держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реконструкцію світової політики крізь появу глобального громадянського суспільства досліджував Р. Ліпшуц [1]. Процес впливу громадянського суспільства на європейську та євроатлантичну інтеграцію України викликав науковий інтерес Ф. Барановського, А. Костенко, О. Лютюк [2–4].

Змістовною є монографія А. Костенко «Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України» [3], в якій розглянуто інституалізацію громадянського суспільства в контексті інформаційно-консультативних, діалогових і партнерських взаємовідносин на етапі реалізації стратегії України щодо інтеграції до Європейського Союзу. Не менш цікавою з погляду закріплення конституційних засад розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні стала монографія О. Лотюк [5], що розкриває зміст і сутність категорії «громадянське суспільство», особливості її застосування в українській та іноземній правотворчій і правозастосовній практиці. Роль громадянського суспільства під час війни росії проти України визначена А. Луцьковою [6], діяльність територіальних громад та реалізація контролю громад за діяльністю органів безпеки в умовах війни проаналізували В. Борщевський, І. Куропась, Є. Матвеев, О. Микита [7; 8].

У ході дослідження громадянського суспільства як чинника євроінтеграції в умовах воєнної агресії проти України став помітним певний вакуум у комплексному погляді на проблему щодо характеру та змісту участі громадянського суспільства у процесі та оцінюванні наявних у нього механізмів реалізації політики вступу України в ЄС. Отже, недостатня практична та теоретична розробленість зазначеної проблематики зумовили актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є з'ясування особливостей становлення громадянського суспільства в Україні на сучасному етапі, усвідомлення й окреслення його взаємовідносини з державою, а також визначення характеру його впливу на процес європейської інтеграції в умовах воєнної агресії.

Методи. Методологічною основою статті є загальнонаукові та спеціально-правові методи й принципи, зокрема діалектичний, формально-юридичний, компаративний, аналізу, синтезу.

Результати дослідження. Ключовим у цьому дослідженні є термін «*інтеграція*», що вперше застосований у 30-х рр. ХХ ст. і означає акт або процес поєднання декількох частин так, щоб вони функціонували разом [1, с. 390].

Європейські країни, що прагнули стати членами ЄС або НАТО і досягли цієї мети, мали на те політичні, економічні та стратегічні причини: по-перше, історія двох світових війн ХХ ст. поставила на порядок денний питання безпеки – набути стабільної глобальної позиції з групою економічно потужних дружніх держав; по-друге, це спільний розвиток економік у межах вільного ринку, орієнтованого на експорт та підтримку національних і регіональних проектів; по-третє, це вища якість життя, яку пропонує ЄС, що тісно пов'язано з ефективним функціонуванням демократичних інститутів і організацій громадянського суспільства з високим ступенем чутливості до соціальних, політичних, економічних та екологічних проблем [2, с. 200].

Тож для розвитку європейської інтеграції важлива низка характерних умов, а не лише сама політична воля – поєднання національних економік з метою здолання суперечностей між обмеженими можливостями внутрішніх ринків та інтернаціоналізацією господарського життя; спільність інтересів і співробітництво у головних питаннях міжнародного життя; традиційна єдність – спільні духовні цінності; наявність суспільної підтримки та лояльності для впровадження необхідних соціально-економічних та політичних реформ [3, с. 41].

Здобувши незалежність, Україна стала на шлях розбудови й розвитку національної держави та громадянського суспільства. На території України, крім українців (73.6 % населення), проживають багато представників інших національностей, проте історичний досвід засвідчив, що політика національного гноблення та асиміляції розхитує суспільство послаблює та руйнує державу. На всеукраїнському референдумі 1991 р. неукраїнське населення проголосувало за незалежність України та висловило бажання будувати її разом з українською нацією, через це виникла необхідність в ідеології, яка з'єднала б усі народи на ґрунті побудови українського громадянського суспільства й української національної держави. Такою стала українсько-державницька ідеологія, тобто система світогляду, що теоретично доводить й убезпечує як головну ціль суспільства будівництво й захист національної держави та об'єднання навколо неї всіх націй та етнічних груп, суспільних і політичних організацій України, віддаючи у державотворенні головну роль української нації.

Воля народу України жити в демократичній незалежній державі юридично закріплена конституційними актами – Декларацією про державний суверенітет України 1990 р., Актом про незалежність 1991 р., Конституцією України 1996 р. [9–11], що актуалізувало подвійне завдання: створити умови для встановлення громадянського суспільства й побудувати правову державу. Обмежена політична культура національної еліти й громадян, їхнє фінансове безсилля, правовий нігілізм населення стали перешкодою на першому етапі рішучих реформ.

Бачити свою роль у запровадженні основних моральних цінностей європейців в українську свідомість з боку письменників, духовних пастирів, викладачів, журналістів, представників організацій громадянського суспільства є необхідним для України. Європейська ідентичність формується шляхом спільної взаємодії всіх громадян-європейців, які відчують себе такими, користуються соціальними перевагами та рівними правами і разом намагаються осмислити свою культурну та історичну спадщину [2, с. 203].

Структурно громадянське суспільство складається з неурядових, некомерційних організацій; незалежних засобів масової інформації; громадських рухів; профспілок; громадських асоціацій, заснованих за етнічною ознакою; соціальних підприємств; релігійних асоціацій. Вони виступають посередниками між громадянами та державними органами

влади, мають спільну мету та обов'язки досягати згоди щодо прийнятих управлінських рішень через демократичні публічні дискусії [2, с. 201]. Метою функціонування громадянського суспільства є насамперед цивілізоване розв'язання внутрішніх проблем, а досягнення демократії, свободи, солідарності та справедливості є головними завданнями гармонізації взаємин у суспільстві та світі.

Як відомо, 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про приєднання до Статуту Ради Європи» [12], а 9 листопада 1995 р. Україна офіційно вступила до РЄ. Для досягнення цілей Ради Європи Україна зобов'язалася забезпечити права і свободи всім особам, які перебувають під її юрисдикцією та дотримуватись принципу верховенства права [4, с. 71].

Європейський вектор розвитку української держави закріплено у ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [13], де зазначено, що основними засадами зовнішньої політики України є поглиблення співробітництва з Організацією Північно-атлантичного договору з метою стати її членом, а також створити умови щодо входження України в європейський економічний, політичний і правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Український уряд ініціював Угоду про асоціацію з ЄС у 2012 р., проте згодом згорнув підготовку до її підписання 21 листопада 2013 р. під час президенства В. Януковича. Це рішення призвело до Євромайдану та Революції Гідності, що заклали новий етап трансформації політичної системи України, а також засвідчило зростання ролі громадянського суспільства в розбудові української держави та формуванні нового рівня відносин між громадянами – громадянським суспільством – та державою [3, с. 10].

Шляхом запровадження норм, які закріпили курс України на набуття членства в НАТО та ЄС, 21 лютого 2019 р. до Конституції України внесені зміни. Це знайшло своє закріплення у преамбулі Основного Закону та його статтях – 85, 102, 116 і перехідних положеннях. Відтоді Україна прагне повної інтеграції та вступу до ЄС. Політичну частину Угоди про асоціацію підписав ще в березні 2014 р. тодішній прем'єр-міністр А. Яценюк. У червні 2014 р. п'ятий президент України П. Порошенко підписав економічну частину Угоди. 1 вересня 2017 року Угода про асоціацію набула чинності.

Війна росії проти України та її незалежності почалася ще у 2014 р., коли рф анексувала Крим, Донецьку та Луганську області. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. українська держава подала заявку на вступ до ЄС і 23 червня 2022 р. отримала статус кандидата у члени Євросоюзу.

Водночас роль громадянського суспільства залежить від того, в якому стані знаходиться держава, чи може вона виконувати свої функції, чи готова до війни і чи мала відповідні відпрацьовані алгоритми реагування на кризи, викликані її наслідками, що прямо впливає на його

активність і ступінь залучення у діяльність, пов'язану з подоланням наслідків війни.

У 2014 р. організації громадянського суспільства робили майже все – купували форму для армії, евакуювали з зони бойових дій цивільних осіб, надавали юридичні консультації. Солідарність і згуртованість українців, прагнення допомагати один одному стали помітними у перші дні війни, коли держава не могла справитись з масовим внутрішнім переміщенням осіб – численні волонтерські ініціативи надавали переселенцям першу гуманітарну допомогу, розміщували їх, допомагали державі вирішувати питання евакуації, надавали допомогу постраждалим від війни.

Правозахисні організації документували всі жахи воєнних злочинів (позасудові страти, вбивства цивільних, невибіркові обстріли), вчинені в ході воєнних дій, напрацьовуючи методики фіксації пошкоджень та вивчення механізмів звернення до різноманітних інстанцій, в обставинах, коли не могла працювати належним чином правоохоронна система [6].

В умовах воєнної агресії росії проти України українці стали широко залучатися до дій руху опору, спрямованого на забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, воєнної безпеки і відсічі та завдання противнику втрат, щоби війна в Україні була зупинена. Цей рух спирається на територіальну оборону, яка ґрунтується на принципах масовості; територіальності; єдиноначальності; узгодженого та спільного застосування сил і засобів; активності [7]. Контроль за діями руху опору під час воєнного стану здійснюють волонтери, громадські організації, які фіксують порушення та надсилають інформацію про них на «гарячі» лінії, чат-боти, офіційні сторінки державних органів.

Юридична допомога та інформування стали ще одним полем діяльності громадських ініціатив, недержавних громадських організацій після початку війни. Бойові дії спричиняють вбивства, фізичні руйнування, численні проблеми з втраченими документами тощо. Через такі ресурси організацій громадянського суспільства як робота гарячих ліній з правових консультації, відкриті приймальні зі складання процесуальних документів та допомоги в судах для внутрішньо переміщених осіб і тих, хто залишився на окупованій території, надають можливість отримати необхідну та актуальну інформацію.

Сьогодні ми можемо говорити, що в критичних умовах воєнної агресії держава може вбачати в представниках громадянського суспільства партнерів, а відтак їхні взаємовідносини перейшли на інший рівень, який вже впливає на державну політику. Зокрема експертів громадських організацій почали залучати до процесу підготовки законодавчих актів, як-от: Закон «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» [14], а також інших законопроектів, які стосуються перехідного правосуддя та розбудови миру [6].

У період війни залишається актуальною контрольна функція організацій громадянського суспільства. Так, через введення в Україні воєнного стану і на період його дії тимчасово можуть обмежуватися основні права та свободи людини й громадянина, закріплені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Також для реалізації заходів правового режиму воєнного стану можуть запроваджуватися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачені ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [15]. Проте воєнний стан не надає компетентності владі порушувати права людини в умовах, коли легко маніпулювати громадською думкою, протискати потрібні рішення, нехтувати необхідними процедурами. Тому безумовно в період війни громадянське суспільство має системно та злагоджено здійснювати моніторинг ситуації й сигналізувати суспільству про порушення закону.

Загалом можна відзначити, що війна міцно консолідувала українське суспільство. Фактично під час війни в Україні зник поділ суспільства на соціальні верстви та політичні сили. За рідкісним винятком усі працюють в одному напрямі – вигнати агресора з території нашої держави [8].

В умовах воєнного стану однією з важливих функцій організацій громадянського суспільства є посилення співробітництва з організаціями європейських держав щодо оновлення та оздоровлення платформ відповідних територіальних громад, а також підготовки до реалізації проєктів їх повоєнного соціально-економічного розвитку. Рухаючись у цьому напрямі, організації громадянського суспільства мають сприяти системним реформам, наближаючи Україну до євроінтеграції та забезпечуючи сталість усіх важливих інститутів правової демократичної держави [6].

Через інтеграцію України до ЄС та адаптацію на національний ґрунт новітніх європейських цінностей утворився певний «інституційний вакуум» щодо визначення основ повоєнного соціально-економічного розвитку України. Це пов'язано насамперед з тим, що в умовах ведення бойових дій європейські партнери переважно переорієнтувалися на воєнну допомогу нашій державі та підтримку біженців, які покинули територію України. Наслідком такої ситуації для багатьох людей може стати природний стан очікування постійної небезпеки, підготовки до чергових воєнних операцій а отже, як наслідок, суспільство виявиться неготовим перейти на «мирні рейки» з усіма побутовими, фінансовими та соціальними проблемами.

Саме тому українським владним інституціям разом з інститутами громадянського суспільства (особливо якщо мова йде про організації, віддалені від зони бойових дій, але розташовані поруч з кордоном з ЄС) варто сьогодні виступати провідними ініціаторами щодо розгортання низки нових проєктів, програм, спрямованих на підготовку наших

громадян до повоєнного етапу соціально-економічного розвитку й співпраці з європейськими партнерами [8].

З метою подолання негативних наслідків агресії росії проти України громадянське суспільство, якому зараз дуже довіряють громадяни, має трансформувати її у реальні корисні системні зміни та розбудувати демократичну правову державу. Варто пам'ятати, що навіть в умовах розвинених демократій громадянське суспільство не є фіксованим, раз і назавжди досягнутим станом соціальної системи. Його формування – це процес, який потребує громадських зусиль для його підтримки й відтворення в нових актуальних формах.

Подальша розбудова громадянського суспільства має охоплювати такі соціальні інститути: формування незалежних медіа та громадської думки; розвиток суспільних цінностей – плюралізму, толерантності, соціальної активності громадян та їхньої поінформованості, орієнтації в місцевій і загальнонаціональній ситуації; опанування демократичною культурою.

Саме організації громадянського суспільства мають взяти на себе відповідальність за правову культуру, зокрема розуміння участі культури у політичних процесах суспільства, взаємозв'язку прав і обов'язків, свободи та відповідальності, легітимності влади, захисту прав людини й соціальної справедливості у вільному суспільстві. Шляхом інтерактивного підходу та засобів діалогу вітчизняні організації громадянського суспільства мають стати поєднувальною ланкою з такими європейськими інституціями, як-от: недержавні громадські організації та асоціації громадянського суспільства країн – членів ЄС.

Наразі ми маємо розуміти, що два явища крокують разом – спільна європейська ідентичність і розширення ЄС. Зокрема країни – члени ЄС прагнуть до єдності не тільки з метою розв'язання проблем національної безпеки, а й щоб спільно вирішувати проблеми глобальних викликів людства XXI ст. Головною внутрішньою метою ЄС є підтримка соціальної та економічної цілісності через створення зони без внутрішніх кордонів, сприяючи єдності, соціальному та економічному прогресу. Тільки дотримання норм державної та особистої поведінки, сприйняття сучасної демократичної ціннісної системи буде сприяти включенню України до спільного європейського простору.

В умовах зіткнення двох цивілізаційних підходів суспільного розвитку – європейсько-демократичного та азійсько-авторитарного – Україна зможе досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності, інтегруючись до загальноєвропейського середовища шляхом підвищення європейської культурної ідентичності та одночасно посилюючи власну національну ідентичність.

Політичний світогляд більшості громадян України нині позбавився комплексу меншовартості та зорієнтований на Європу, проте досі гальмуються реформи всередині країни щодо боротьби з корупцією, а на практиці нехтуються правові та демократичні принципи управління.

Процес самоідентифікації багатьох громадян України має бути пов'язаний з вольовим зусиллям, що у сукупності пов'язано зі справжнім патріотизмом і сприйняттям європейських цінностей демократії й свободи.

Громадянське суспільство має контролювати стан демократії в державі та постійно моніторити її межі [16, с. 237]. Бути європейцем сьогодні – означає брати участь у рішучих діях, в яких громадянська схильність ціною переконань, боїв, конфліктів і волі приводить до поваги індивідуальних та колективних прав і свобод, вірності недоторканим принципам демократії, до послідовного формування однакової ідентичності для мільйонів людей.

Наразі нам необхідно покращити демократичний дискурс щодо цінностей та довгострокових цілей України, яка по суті вже є частиною мультикультурної Європи. У цьому плані кожна європейська країна здатна зробити вагомий внесок у розвиток Європи, додаючи свій досвід, традиції та здатність вирішувати нові виклики.

Шляхами впливу організацій громадянського суспільства на євроінтеграційну політику можуть бути: безпосереднє розв'язання таких проблем: бідність, екологічна деградація; вплив на процес прийняття політичних рішень шляхом взаємодії з суб'єктами політики; моніторинг політичних рішень та оприлюднення рекомендацій, організація навчання державних службовців, робота за кордоном з міжнародними агенціями, вплив на громадську свідомість через ЗМІ, організація громадських дебатів.

З боку європейських структур актуальними є ініціативи щодо організації навчання представників громадянського суспільства для роботи з євроустановами, сприяння у розвитку неупередженої системи фінансування зазначених суб'єктів, допомога в набутті досвіду роботи в міжнародних європейських проєктах.

Висновки. Головними завданнями для громадянського суспільства в Україні на сьогодні є перемога над російською агресією, консолідація демократичних кіл, подолання бідності, забезпечення економічного зростання країни, наближення та впровадження європейських цінностей (допомогти суспільству розвинути демократичну політичну культуру на засадах громадянської відповідальності, здолати конформізм, корупцію, нетерпимість щодо меншин).

Громадянське суспільство в Україні в умовах війни змінилося й має здобутки у впливі на політику європейської інтеграції та її інтенсифікації. Проте багато викликів і проблем ще існує, тож для України залишається нагальною потреба міжнародної підтримки.

Саме українське громадянське суспільство має бути якнайкраще обізнаним у європейських нормах, планах та мисленні, щоби ми могли більш ефективно впливати на політику підтримки європейської інтеграції. У цьому плані організації громадянського суспільства країн, які нещодавно набули членства ЄС та НАТО, знаходяться у сприятливій для нас позиції, бо пам'ятають труднощі перехідного періоду і мають найкращий досвід, щоб забезпечити таке сприяння. Спільні проєкти та встановлення горизонтальних зв'язків організацій громадянського суспільства України та ЄС може кардинально поліпшити цю ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lipschutz R. Reconstructing world politics: the emergence of global civil society. *Millennium*. 1992. Vol. 21, № 3. P. 390 – 432.
2. Барановський Ф. Вплив громадського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 3. С. 198-218. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzipiend_2017_3_14.
3. Костенко А. М. Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України. Суми: Сумський державний університет. 2018. 411 с.
4. Лотюк О. С. Громадянське суспільство як чинник євроінтеграції в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 1. С. 70-78.
5. Лотюк О.С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: монографія. К.: 2015. 356 с.
6. Луньова А. Роль громадянського суспільства під час війни Росії проти України. *Zmina*. 09 червня 2022. URL: <https://zmina.info/columns/rol-gromadyanskogo-suspilstva-pid-chas-vijny-rosiyi-protu-ukrayiny>.
7. Громадський контроль за діяльністю безпекових органів в умовах воєнного стану. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadskyj-kontrol-za-diyalnistyu-bezpekovyh-orhaniv-v-umovah-vojennoho-stanu>.
8. Борщевський В., Матвеев Є., Куропась І, Микита О. Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку. URL: <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-stanu-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-priorityetiv-povojennoho-rozvytku>.
9. Декларація про державний суверенітет України: Декларація від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
10. Про проголошення незалежності України: Постанова, Акт від 24 серпня 1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.
11. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 (із змінами). URL: <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show>.
12. Про приєднання до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
14. Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
15. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
16. Dunkerley D., Fudge S. The role of civil society in european integration: a framework for analysis. *European Societies*. 2014. № 6 (2). P. 237 – 254.

REFERENCES

1. Lipschutz, R. (1992). Reconstructing world politics: the emergence of global civil society. *Millennium*, Vol. 21, 3, (pp. 390-432) [in English].
2. Baranovs'kyj, F. (2017). Vplyv gromads'kogo suspil'stva na proces jevropejs'koi' ta jevroatlantychnoi' integracii': ukrai'ns'kyj kontekst. Naukovi zapysky Instytutu politychnyh i etnonacional'nyh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrai'ny [The influence of civil society on the process of European and Euro-Atlantic integration: the Ukrainian context. Scientific notes of National Academy of Sciences of Ukraine Kuras Institute of Political and Ethnic Studies]. (Vol. 3), (pp. 198-218). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzipiend_2017_3_14 [in Ukrainian].
3. Kostenko, A. M. (2018). Vplyv instytutiv gromadjans'kogo suspil'stva na jevroatlantičnijni procesy Ukrai'ny [The influence of civil society institutions on the European integration processes of Ukraine]. Sumy: Sums'kyj derzhavnyj universytet [in Ukrainian].

4. Lotjuk, O. S. (2013). Gromadjans'ke suspil'stvo jak chynnyk jevrintegracii' v Ukraini [Civil society as a factor of European integration in Ukraine]. *Pravo i gromadjans'ke suspil'stvo – Law and civil society*, 1, 70-78 [in Ukrainian].
5. Lotjuk, O. S. (2015). Konstytucijni zasady rozvytku ta funkcionuvannja gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini [Constitutional principles of development and functioning of civil society in Ukraine]. *Kyi'v* [in Ukrainian].
6. Lun'ova A. (2022). Rol' gromadjans'kogo suspil'stva pid chas vijny Rosii' proty Ukrainy [The role of civil society during Russia's war against Ukraine]. *Zmina*. <https://zmina.info/columns/rol-gromadyanskogo-suspilstva-pid-chas-vijny-rosiyi-proty-ukrayiny> [in Ukrainian].
7. *Gromads'kyj kontrol' za dijal'nistju bezpekovyh organiv v umovah vojennoho stanu* [Public control over the activities of security agencies under martial law]. <https://www.prostir.ua/?news=hromadskyj-kontrol-za-diyalnistyu-bezpekovyh-orhaniv-v-umovah-vojennoho-stanu> [in Ukrainian].
8. Borshhevs'kyj, V., Matvjejev, Je., Kuropas', I., & Mykyta, O. Terytorial'ni gromady v umovah vojennoho stanu: jak zabezpechyty efektyvne upravlinnja v konteksti prioritytetiv povojennogo rozvytku [Territorial communities under martial law: how to ensure effective management in the context of post-war development priorities]. <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-stanu-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-prioritytetiv-povojennogo-rozvytku> [in Ukrainian].
9. *Deklaracija pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy: Deklaracija vid 16 lypnja 1990 r. № 55-XII* [Declaration on State Sovereignty of Ukraine: Declaration of July 16, 1990 № 55-XII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [in Ukrainian].
10. *Pro progoloshennja nezalezhnosti Ukrainy: Postanova, Akt vid 24 serpnja 1991 r. № 1427-XII*. [On the declaration of independence of Ukraine: Resolution, Act of August 24, 1991 № 55-XII] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> [in Ukrainian].
11. *Konstytucija Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96 (iz zminamy)*. [Declaration on State Sovereignty of Ukraine: Declaration of July 16, 1990 № 55-XII] <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].
12. *Pro pryjednannja do Statutu Rady Jevropy: Zakon Ukrainy vid 31 zhovtnja 1995 r. № 398/95-BP*. [On accession to the Charter of the Council of Europe: Law of Ukraine dated October 31, 1995 № 398/95-VR]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. *Pro zasady vnutrishn'oi' i zovnishn'oi' polityky: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 r. № 2411-VI (iz zminamy)*. [On the principles of domestic and foreign policy: Law of Ukraine dated July 1, 2010. № 2411-VI (with changes).] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].
14. *Pro zabezpechennja prav ta svobod vnutrishn'o peremishhenyh osib: Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnja 2014 r. № 1706-VII (iz zminamy)*. [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014. № 1706-VII (with changes).] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
15. *Pro pravovyj rezhyj vojennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnja 2015 roku № 389-VIII (iz zminamy)*. [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 № 389-VIII (with changes).] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
16. Dunkerley, D., Fudge, S. (2014). The role of civil society in european integration: a framework for analysis. *European Societies*. 6 (2), 237-254 [in English].

Надійшла до редакції 23.08.2022.

Прийнято до друку 04.10.2022.

Опубліковано онлайн 26.10.2022.